

ZE ZJAWISK WSPÓŁCZESNEGO
JĘZYKA CZESKIEGO

Milan HRDLIČKA

Ústí nad Labem

Kterého rodu je Taipei?

Kategorie jmenného rodu je bezesporu velmi zajímavá; je výsledkem působení různě významných faktorů. Obecně lze konstatovat, že mluvnické kategorie bývají do určité míry ovlivněny objektivní realitou, zdaleka ovšem nejsou, jak známo, jejím přímým odrazem, mluvnický rod nevyjímaje. Nelze ho tedy mechanicky ztotožňovat s rodem přirozeným, srov. např. *dítě* (n.) – *děti* (f.), *nebožtík* (m.) apod.

Indoevropské jazyky (včetně sanskrtu, latiny, řečtiny) rozlišovaly rod trojí – mužský, ženský a střední. U osob rozhodoval rod přirozený (k rodovému odlišení z pragmatických důvodů následně docházelo i u důležitých hospodářských aj. zvířat, srov. *býk* m. x *kráva* f. x *tele* n.), v ostatních případech mluvčím na rodu zpravidla příliš nezáleželo, jednotlivá pojmenování se k oněm rodům, zejména mužskému a ženskému, přiřazovala hlavně na základě formálních kritérií (podle zakončení – např. *strom* jako *hrad*, *řeka* jako *žena*, nebo, chcete-li, *nucleus* podle *dominus*, *prudencia* podle *domina* atd.). Rod střední postupně zanikal, nebo se stával jakousi „zbytkovou” kategorií, kupř. v češtině byl mimo jiné vyhrazen nedospělým jedincům: *dívka* (f.) x *děvče* (n.), *pes* (m.) x *štěně* (n.) aj.

V mnohých jazycích zanikla neutra úplně a zůstala pouze maskulina¹ (např. ve francouzštině a v dalších románských jazycích)², někde zůstaly původní

¹ Kapitoulou samou pro sebe je problematika pojmenování lodí ženskými jmény. Na Googlu lze najít snad sto a jedno vysvětlení: ve starých jazycích vyspělých civilizací bylo mnohdy slovo *loď* rodu ženského, proto nesla pravidla ženská jména – to se přeneslo i do antického Říma a jinam (třeba do angličtiny); lodím se dávala jména bohyň; podle pověry přinášela žena na palubu neštěstí – jediná, která se mohla plavit, byla vytesána na přídi a podle ní se pak loď jmenovala; koráb nesl jméno významné ženy (matka, manželka) v životě kapitána; námořníci chtěli mít pocit bezpečí a péče – tyto pocity se poji s ženským pohlavím atd.

² Není divu, že tato oblast poskytuje široké pole působnosti pro nejrůznější hypotézy a teorie. Tak např. Francouzka Luce Irigaray vyslovila domněnku, že se ve francouzštině užívá

jmenné rody zachovány (čeština, němčina aj.), jinde tato jmenná kategorie už prakticky neexistuje (angličtina)³.

V češtině je pro každé jméno gramatický rod závazný, dokonce každé přejaté nebo nově utvořené jméno tedy musí být rodově zařaditelné, což se pochopitelně neobejde bez obtíží. Některá podstatná jména mají v českém jazyce rod dvojí – někdy bývají formálně nerozlišena (*choť*, *vedoucí*, *přůvodčí*; *popleta*, *nešika*, *naivka*⁴; *Třebíč*, *Olomouc*⁵; *Míla*, *Vlasta*; *hřidel*, *kyčel* aj.), jindy se po formální stránce liší (*taxík* m. – *taxi* n., *panoráma* f. – *panorama* n.)⁶. Ne vždy ovšem bývá situace neproblémová: kupř. *rukojmí* může být jak maskulinum, tak neutrum, nikoliv ovšem femininum, přestože k tomu v každodenní komunikaci nezřídka dochází. Někdy se jako jistá kuriozita zmiňují i případy trojho rodu (*budižkničemu*), konkrétně tento příklad mi však nepřipadá příliš věrohodný a v řečové praxi běžně užívaný. Výstižnějším příkladem by byl (byla, bylo) třeba *image*.

Kolísání v rodě⁷ někdy mívá regionální pozadí a motivaci (srov. české versus moravské lexémy *řádek* (m.) x *řádka* (f.), *hadr* (m.) x *hadra* (f.), *klobása* (f.) x *klobás* (m.) atd.). V některých případech však může dojít i k nedopatřením a k významovým posunům: tak třeba ve Cvrčkově mluvnicku (2010, s. 136) se uvádí jako doklad kolísání v rodě rovněž *kvartet* (m.) x *kvartero* (n.), což ovšem není úplně totéž⁸.

Zmíněný střední rod má v moderní češtině jisté specifické postavení: bývají do něj – vedle substantiv zakončených na *-o* (*slovo*), *-í* (*náměstí*) i částečně *-e/-ě* (*pole*, *letišť*, *kotě*) aj. – začleňována pojmenování s nezvyklým „nečeským” zakončením (*angažmá*, *klišé*, *menu*, *šapitó*, *dementi*, *ragú*, *sáří* aj.) a také slovnědruhově transpo-

mužského rodu pro pozitivní hodnocení (*le soleil* = slunce), rod ženský je vyhrazen pro hodnocení negativní (*la lune* = měsíc) atd. K podobným vývodům se stavím velmi zdrženlivě.

³ S rodovým odlišením se v ní setkáváme u osobních zájmen (*he – she – it*). Švédština a dánština ovšem neutra zachovala a rozlišují ještě tzv. obecný rod. Jsou pak některé skupiny jazyků (kupř. bantuské), v nichž je tato mluvnická kategorie bohatě rozvinuta: rozlišují rodů až deset (zvláště se třeba klasifikují rostliny, a to na velké a malé atd.).

⁴ K odlišení rodu dochází v řečovém užití, srov. *S tím nešikou x S tou nešikou už nechci nic dělat!* atd. Při této příležitosti bych chtěl zdůraznit, že se stavím odmítavě k přeceňování (někdy snad už spíše ke zneužívání) genderové problematiky a k úsilí o neústrojně zavádění patvarů typu *hostka* (f.) aj.

⁵ Upozorňuji rovněž na potíže nejen s rodem, ale i s číslem, kde hraje významnou roli úzus: *ta Sušice* (sg.) x *ty Pardubice* (pl.) apod.

⁶ Odlišení se může týkat i stránky zvukové, srov. lexém *bufet* – při zachování původní výslovnosti jde o nesklonné neutrum [*bifě*], počestěná podoba [*bufet*] je naopak ohebným neživotným maskulinem.

⁷ Stranou nyní nechávám aktualizace typu *ty chlape mizerná*, *ty kluku líná* apod.

⁸ *Kvartet* značí skladbu pro čtyři nástroje, event. hlasy, zatímco *kvartero* (čtveřice) je označení pro čtyři hudebníky, zpěváky, event. sportovce (*Kvartero uprchlíků má už na peloton náskok dvou minut*).

novaná substantiva, tedy substantivizované podoby jiných slovních druhů (*Na náměstí zaznělo hromové hurá; Už se zase ozvalo to její ukřivděné já; Každé proč má své proto; To jeho věčné ale už všem lezlo na nervy; Z velkolepého projektu nakonec zbylo jen trapné nic* atd.).

Vraťme se ale k původní otázce – kterého rodu je tedy ona podmanivá metropole na překrásném Tchaj-wanu? Rodilému mluvčímu v podobných situacích mnohdy spolehlivě pomůže, když se pokusí zařadit problémové jméno k některému z četných domácích paradigmat. Třeba tím, že od „nezařaditelného“ jména utvoří tvar genitivu (ovšem pozor, viz matoucí případy jako *Hradčany*⁹ – bez *Hradčan* = vzor *žena*, jenže *k Hradčanům, o Hradčanech, s Hradčany* = vzor *hrad*).

Nebo když si je spojí s určitým determinantem (tvrdé adjektivum, demonstrativum) a spolehne se na svůj jakový cit, intuici. V našem případě to ovšem příliš nepomůže, v podstatě všechny varianty znějí přirozeně. Posuďte sami: (*ten*) *krásný Taipei* – (*ta*) *krásná Taipei* – (*to*) *krásné Taipei*... Jako nepřilíh předsvědčivý může vyznít i pokus o skloňování; víc by snad mohlo napovědět složené pasivum: *Taipei byl postaven* – *Taipei byla postavena* – *Taipei bylo postaveno*...

Samá voda.

Nyní už snad může situaci vyřešit pouze kvalitní slovník, event. příslušné elektronické médium. Pokuste se o to, chcete-li. Já osobně bych dal přednost rodu ženskému.

Pokud jde o města, dovoluji mi ještě pár poznámek.

Jeich mluvnického rodu se tvůrčím způsobem využívá v umělecké literatuře – problémy pak ovšem mohou nastat při překládání. Jeden příklad za všechny. Jde o Nezvalovu báseň *Vjezd do Paříže* a o její přebásnění do němčiny. Metropole na Seině je v češtině rodu ženského a český čtenář vnímá oslovení Paříže současně i jako oslovení ženy. V němčině je ale Paříž rodu středního, což asociaci podobnou originálu neumožňuje. Překladatel si však s touto situací poradil: substituoval vlastní jméno hlavního města opisem *Stadt an der Seine* (tedy *Město na Seině*), protože lexém *město* – německy *die Stadt* – je rodu ženského. Tímto kreativním postupem tak bylo vhodné docíleno obdobného komunikačního efektu výchozího a přeloženého textu.

Jistě jste si také všiml, že jinojazyčná jména mnohých měst¹⁰ po celém světě v sobě obsahují zašlé kouzlo dobrodružství, odvalu mořeplavců, vůni dalek... Argentinské *Buenos Aires* přeje „dobrý vítr“ do plachet, v uruguayském *Montevideo*

⁹ Podobných problémových případů je mnoho a nejednou bývají oříškem i pro rodilé mluvčí, srov. třeba pověstné *hranolky* m. – tedy kupř. *steak s hranolkami*, nikoliv *s hranolkami* (kol. *hranolkama*); *varhany* f. – tedy *Obdivovali se varhanám*, nikoliv *varhanům*, *Hovořili o varhanách* (ne *varhanech*), *Stáli před nádhernými varhanami* (ne *varhany*); *kalhoty* f. – *V těch kalhotách* (nikoliv *kalhotech*) *se necítil dobře* atd.

¹⁰ Zajímavou kapitolou by bylo sledování obměn názvů měst v průběhu času – např. *New York* se dříve jmenoval *New Amsterdam*, zajímavé jsou osudy druhého největšího ruského

slyším nadšené zvolání kapitána plavícího se po nedozírných pláních Atlantiku „vidím horu!“ (potažmo „Pevnina na obzoru!“), pohodově zní jméno brazilského přístavu *Porto Alegre* („veselý přístav“), poetické je *Belo Horizonte* („krásný obzor“)¹¹ aj. Epochu objevování a dobývání Nového světa rozhodně nezaprou ani názvy jako *Puerto Rico* (Portoriko), neboli „bohatý přístav“, či *Costa Rica* (Kostarika), tedy „bohaté pobřeží“ apod.

Ovšem pozor, ne ve všech případech je radno název města překládat. Vězměme třeba *Boca Raton*, jeden z vyhlášených floridských resortů s luxusními residencemi, celebritami, palmovými háji, golfovými areály, tenisovými kurty a výstavnými *avenues*. Doslovný překlad – *krysí tlama* – za celým tím subtropickým přepychem poněkud pokulhává...

Jindy jsou jména měst nositeli zajímavých praktických informací, jako třeba názvy některých slovenských obcí, které vypovídají o tom, kdy se v nich konávaly trhy. Jakákoliv pochybnost o době konání tak byla naprosto vyloučena, srov. *Dunajská Streda, Plavecký Štvrtok, Rimavská Sobota*...

A ještě poslední dodatek: jistě jste si už dávno všiml, že města, městské čtvrti nebo i celé oblasti a regiony nostalgicky nosí názvy míst, odkud kdysi dorazili kolonizátoři. Uvádím namátkou ontarijský *London*, massachusettskou *Cambridge*, newyorský *Haarlem*, torontskou *Swansea*, chicagskou *Pilsen*, vzdálený *Nový Zéland* (vzniklo z pojmenování holandské provincie *Zeeland*, anglicky *New Zealand*)... Příklady by bylo nepočítaně.

Nejinak je tomu i s naším hlavním městem. Vedle toho, že je čtvrť *Praga* ve Varšavě, máme Prahu na východním Slovensku a dokonce pětinašobně zastoupenou ve Spojených státech: *Praha* se totiž nachází v Texasu; v Oklahomě, v Nebrasce a v Arkansasu máme *Prague* a konečně v Minnesotě *New Prague*!

Literatura

Cvrček V. a kol., 2010, *Mluvnice současné češtiny I*. Praha: Karolinum.

Čechová M. a kol., 1996, *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: Institut sociálních vztahů.

Čermák F., 2004, *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum (3. vydání).

Černý J., 1998, *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico.

Erhart A., 1984, *Základy jazykovědy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Ilek B., 1981, Některé otázky pojmu ekvivalence v překladu. In: AUC, *Slavica Pragensia XXIV*, Praha, s. 11-20.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 1998. Praha: Academia.

města: z prvotního *Sankt-Piitër-Burch* bylo *Sankt-Petěrburg*, poté *Petrohrad*, později *Lenin-grad* a nyní zase *Sankt-Petěrburg*. Srov. ale i nejedny české paralely (*Zlín – Gottwaldov – Zlín aj.*).

¹¹ O zámořských cestách svědčí mnohé další názvy, srov. *Newfoundland* (= „Nově nalezená země“), *Ceylon* (= pochází údajně ze zkomoleného anglického *see land*) atd.